

Tamerlan Tajmurazovics Kambolov**:

Alán elemek a magyar és más nyelvekben

Az alánok számos néppel álltak kapcsolatban: a germánokkal (főképp a gótokkal és vandálokkal); a Duna melléki törzsekkel; a görögökkel és a rómaiakkal; a gallokkal Franciaországban és az ibérekkel Hispániában. Nem véletlen hogy Katalónia hispán provincia mint *Gót Alánia* értelmezhető, az *Alain* francia személynév ugyanaz mint az angol *Alan*, számos tudós (V. I. Abájev, Gerardo Gnoli és mások) az *alán*¹ népnévvel kapcsolják össze). Ezeken kívül kapcsolatban voltak a szlávokkal, a magyarokkal, a kazárokkal, a finnekkel és különféle török törzsekkel a hunoktól a nogájokig és balkárokig, a mongolokkal és kínaiakkal, s talán koreaiakkal is, rajtuk keresztül meg a japánokkal.²

Ezek a kontaktusok mind az oszét, mind az érintett népek nyelvében is tükröződtek. Ilyen például az analóg jelentésű oszét *kwzyz tug* 'kutyavér' és a lengyel *psia krew* sajátos kifejezések (*idiomatikák*) egybevetése, amelyek V. I. Abájev szerint lehetséges, hogy régi etnokulturális kapcsolat örökségei. Lehet, hogy Lengyelországot nem ok nélkül nevezték «Szarmátiának»³. Alain Christol francia nyelvész a francia nyelvben az egyik legvalószínűbb alán hatásnak a *le bât* 'málhanyereg, teher' főnevet tartja, amely a véleménye szerint a franciák elődei kölcsönöztek a megfelelő málházási technológiával együtt, amely a nomád törzseknél jóval fejlettebb volt. Ennek a feltételezésnek az alapját nemcsak a szó szemantikája adja, hanem az alakja is. Arról van szó, hogy a történeti hosszúságot jelölő diakritikus jel ^ megléte az *a* betű fölött, a francia történeti hangtan megfelelő törvénye szerint az őt követő *s* kiesésére figyelmeztet. Ily módon ennek a szónak az eredeti alakja *bast* kellett legyen, amely megfelelt a hajdani oszét melléknévi igenévnek 'összekötött, valamihez odakötött', főnevesítve a mai nyelvben 'köteget, csomót' jelent, amely kétségtelenül korábban a ló málhanyergére erősített teher sajátos technológiáját is jelenthette. Ennek a hipotézisnek a megerősítésére még egy francia példát ajánlhatunk — a *la baste* szót — amely rokon jelentéssel bír: 1) 'faládikó a leszüretelt szőlő szállítására'; 2) 'málhakosár'. Kérdéses esetben még az oszét prototípus formális-hangtani megegyezése is megőrződött, amennyiben az első szó most is [ba] -ként hangzik, mint az általunk idézett [bast].

Alán elemek a magyar nyelvben

Az alánok és a magyarok kapcsolata igen régi. Azután, hogy a magyarok ősei az Ural vidékéről nyugat felé vándoroltak, hosszú időszakot töltöttek el a dél-orosz sztyeppéken és az Észak-Kaukázusban, ahol az alánok közeli szomszédjai voltak. A magyarok és az alánok szociális és etnokulturális kapcsolatai részben a magyar folklórban tükröződtek vissza. Amint V. I. Abájev írja, «a magyar nép származásáról szóló hagyomány szerint, a magyarok ősatyja két fivér volt – Hunor és Magyar. Dúl alán fejedelem két lányát vették feleségül, és ebből a házasságból származott a magyar nemzet.»⁴ V. I. Abájev nagy figyelmet fordít arra, hogy Dúl neve az oszét Dulat nemzetségre emlékeztet. Ez a legenda Kézai Simon (1283 körül)

¹ Ньоли, Г. Название алан в Сасанидских надписях. Владикавказ, 2002. С. 31.

² A. Josida japán kutató szerint a japán eponimikában (Az angol eponym, magyarul: eponima, olyan valós vagy fiktív, mítikus stb. személynév, amelyről a hagyomány szerint valamilyen helyet, korszakot, esetleg közösséget, törzset, stb. neveztek el. A ford.) megtalálhatók a nyomai a szkíta-alán jelenlétnek. Többek között a japánok nagy folyami istennőjének Amaterasnak az alakját és a nevét a nartok ősanijához, Dzerasszához fűzi (vö. Эпос и мифология осетин и мировая культура Владикавказ, 2003. 143-148. o.)

³ Абаев В. И. Избранные труды. Т. II. 601. с.

⁴ Абаев, В. И. О венгерских ясах // Осетинская филология, №1, Орджоникидзе, 1977. сс 3—4.

Krónikájában van lejegyezve, s mint A. V. Gadlo is véli, «alapot szolgáltat annak a feltételezésére, hogy az alán uralkodó neve – megszemélyesített népnév», s a Dúlo nemzetség az alánokhoz tartozik.

Munkácsi Bernát és Hannes Sköld egész sor magyar-oszét izoglosszát tárt fel:

1. A magyar **Aladár** 'százfős csapat parancsnoka' szintén tulajdonnév — az oszét *ældar* 'uralkodó, fejedelem' az *arm-dar* 'vezető' -ből', *arm* 'kéz' és *dar* 'tart, vezet', vö. a grúz *xelmc'ipe* — 'uralkodó', szó szerint 'kézzel elérő'.

2. A magyar **asszony** 'férjes nő, felnőtt nő' — oszét *xšin/æxšinæ* 'úrnő', alán *χσινα* 'úrnő', *ἀρχόντισσα*.

3. A magyar **bűz** 'szag' — oszét *bud/bod* 'tömjénfüst', avesztai *baoidi-*.

4. A magyar **egész** 'minden, összes, ép' — oszét *ægaš/ægas*.

5. A magyar **íz** 'aroma, zamat' — oszét *ad/adæ*, az oszét **d** hang szabályos magyar megfelelője a *z* (lásd *bűz*).

6. A magyar **ezüst** 'argentum' — oszét *ævzišt/ævžeštæ* 'ezüst'.

7. A magyar **fizet-, fizet-** 'kifizet, kamatozik, díjaz, honorál' — oszét *fid-/fed-*, lehetséges, hogy az óiráni **pati-dā* 'cserébe ad'.

8. A magyar **gaz** 'gyom, dudva' — oszét *qæd/ǵædæ* 'erdő, kivágott fa, gerenda'. A származása tisztázatlan.

9. A magyar **gazdag** 'vagyonos' — oszét *qæždyg/ǵæzdug*.

10. A magyar **híd** 'áthaladást lehetővé tevő építmény' — oszét *χid/χed*, szanszkrit *setu-*, avesztai *haetu*.

11. A magyar **kard** 'szúrásra és vágásra szolgáló fegyver' — oszét *kard*, avestai *karəta-*.

12. A magyar **keszeg** 'leuciscus' — oszét *kæšag/kæalgæ* 'hal'.

13. A magyar **legény** 'nőtlen fiatalember' — oszét *læg* 'férfit', digor *lægwæn* 'nőtlen fiatalember'.

14. A magyar **manó** 'démon, ördög, gonosz' — oszét *-mon* (<*man*) a *dælimon*, *dælujmon* 'alvilági (azaz pokoli) szellem'.

15. A magyar **méreg** 'az egészségre káros, esetleg halált okozó anyag' — oszét *marg*, avesztai *mahrka* 'halál'.

16. A magyar **mí, mű** 'dolog, munka' — oszét *mi/miwæ* 'dolog, munka'.

17. A magyar **ravasz** 'fondorkodó, agyafűrt', a régi nyelvben 'róka' — oszét *ruvaš/robas*.

18. A magyar **rég** 'hajdan, egykor' — oszét *rag* 'régit', 'korait', szanszkrit *prāk-*, óiráni **frāk-* 'első, kezdeti'.

19. A magyar **részeg** 'ittas' — oszét *rašyg/rasug* 'ittas'.

20. A magyar **tölgy** 'makktermésű erdei fa, latin. *quercus*' — oszét *tulz/tolžæ* 'tölgy'.

21. A magyar **üstök** 'a férfiak hosszú hajcsomója' — oszét *štyg/stug* 'hajfűrt, hajtincs', szanszkrit *stúka*.

22. A magyar **üsző** 'fiatal, még nem borjazott tehén' — oszét digor **wæss** 'borjú', szanszkrit *vātsa*.

23. A magyar **üveg** 'rideg, kemény, átlátszó anyag' — oszét *avg/avgæ* 'üveg' az **āpka* *āp* 'víz' tőből.

24. A magyar **vendég** 'idegen', 'látogató' — oszét *fændag* 'út'.

25. A magyar **verem** 'földbe ásott, tárolásra szolgáló nagyobb gödör' — oszét *wærm/wærmæ* 'verem', szanszkrit *vārman-* 'befedett, védett'.

26. A magyar **vért** 'páncél, védőlemez' — oszét *wart* 'vért', szanszkrit *vārtra-*, avesztai *vərəθra-*.

27. A magyar **zöld** 'a szivárványban a sárga és a kék közötti szín' — oszét digor **zældæ** 'pázsit, gyeplő, fű'.

28. A magyar **zsineg, sineg** 'zsinór' — oszét *šinag/sujnag* 'zsinór'.

V. I. Abájev szerint «az oszét és a magyar szavak hangzásukban és jelentésükben is annyira közeli, hogy véletlen egybeesésről szó sem lehet. Ezek az oszétek és a magyarok egykori szomszédsága következtében gyökereztek meg annyira elvitathatatlanul, hogy ennek a korszaknak a legmegbízhatóbb bizonyítékeként szolgálhatnak»⁵. Nyilvánvaló, hogy az alán lexikának a magyarra való hatása csak a VIII. században a Volga és a Don közötti térségben történhetett. A XIII. században Magyarországra betelepült alánok-jászok kétséges, hogy ekkora hatással bírtak volna az egész magyar nyelv szókészletére.

Hannes Sköld svéd nyelvész véleménye szerint a magyar nyelv alán elemeinek a vizsgálata arra enged következtetni, hogy a középkori magyarok és alánok érintkezésének aktív időszakában (a VIII. században) az alán nyelvben már léteztek a dialektikus különbségek, mert a magyarba az iron és nem a digor alakok kerültek át. V. I. Abájev H. Sköld véleményét meggyőzőnek tartja, amely azonban némi indokolást igényel⁶.

Véleményünk szerint H. Sköld megállapítása valóban gyenge érveken alapul. Valóban, a magyar szavaknak akad néhány olyan formális jellemzője, amely közelebb áll az ironhoz: a) a vokalizmus — magyar *bűz* ‘szag’ — oszét *bud/bod* ‘szag’, magyar *fizet-/fizet-* ‘kifizet, kamatozik, díjaz, honorál’ — oszét *fid-/fed-* ‘fizet’, magyar *híd* — oszét *χid/χed* ‘híd’, magyar *részeg* ‘ittas’, oszét *rašyg/rasug* ‘részeg’; b) konzonantizmus — magyar *ravas* ‘fondorkodó, agyafűrt’ a régi nyelvben ‘róka’ — oszét *ruvaš/robas* ‘róka’; c) alaktani konstrukció — magyar *keszeg* ‘leuciscus’ — oszét *kæšag/kæalgæ* ‘hal’, magyar *mi/mű* ‘dolog, munka’ — oszét *mi/miwæ* ‘dolog, munka’, magyar *zsinór* — oszét *šinag/sujnag* ‘zsinór’; d) az *æ* hiánya — magyar *asszony* ‘férjes nő, felnőtt nő’ — oszét *xšin/æxšinæ* ‘úrnő’, magyar *íz* ‘aroma, zamát’ — oszét *ad/adæ*, magyar *ezüst* ‘argentum’ — oszét *ævžišt/ævžeštæ* ‘ezüst’, magyar *gyom, dudva* — oszét *qæd/gædæ* ‘erdő’, magyar *üveg* ‘rideg, kemény, átlátszó anyag’ — oszét *avg/avgæ* ‘üveg’, magyar *verem* ‘földbe ásott, tárolásra szolgáló nagyobb gödör’ — oszét *wærm/wærmæ* ‘verem’.

Mégis hogyan lehetséges az, hogy nincs egyetlen magyar szó sem, amely kizárólag csak az iron dialektus sajátosságaival bír, mégis létezik két olyan szó, amelyik csak a digorban található: a magyar *zöld* ‘a szivárványban a sárga és a kék közötti szín’ — oszét digor *zældæ* ‘pázsit, gyeplő, fű’, magyar *üsző* ‘fiatal, még nem borjazott tehén’ — oszét digor *wæss* ‘borjú’? A magyar *legény* ‘nőtlen fiatalember, szolga, harcos’ nem inkább a digor *lægwæn* ‘nőtlen fiatal embernek’ felel meg?

Úgy tűnik, igen fontos és érdekes problémával találkoztunk, amely az oszét nyelvjáráskutatás sok kulcskérdésére adhat feleletet. Úgy tetszik, ez az oszét-magyar nyelvi kölcsönhatások kutatásának a kiszélesítését és kimélyítését is indokoltá teszi.

** A szerző Tamerlan Tajmurazovics Kambolov (1959–) oszét nyelvész, a filológiai tudományok doktora, az Észak-Oszétiai Állami Egyetem professzora, az idegen nyelvek tagozatának a dékánja, az Orosz Akadémiai tagja. A közölt részletek az Oszét nyelv történelmének vázlatára (Очерк истории осетинского языка Владикавказ, 2006. 463 o.) c. munkájából valók.

Kovács J. Béla fordítása

⁵ Munkácsi Bernát: Alanische Sprachdenkmäler in ungarischen Wortschatze // Keleti Szemle. V. 1904. 304–329. o.

⁶ Hannes Sköld: Die ossetischen Lehnwörter im ungarischen. Lunds Universitets Arsskrift, N. F. Avd. I. Bd, 20, N^o4; Idem. Woher stamen die ossetischen Lehnwörter im ungarischen? Bd. 3, Heft 2, 1925.

Kambolov, Tamerlan Tajmurazovics

A filológiai tudományok doktora, az Észak-Oszét Állami Egyetem professzora, az idegen nyelvi fakultás dékánja, az Orosz Akadémia rendes tagja.

1959-ben Észak-Oszétiában, Haznidon faluban született, majd Vladikavkázban tanult az Észak-Oszét Állami Egyetem idegen nyelvi fakultásán francia nyelvet tanult, utána három évig tolmácsként dolgozott Algírban. A vladikavkási egyetemen 1984 óta dolgozik. Akadémiai doktori disszertációját szociolingvisztikából védte meg. 2007-től az Orosz Akadémia tagja.

A közölt szöveg a szerző **Очерк истории осетинского языка** (Az oszét nyelv történetének vázlata) c. Vladikavkázban 2008-ban megjelent monográfiájának rövid fejezete.